

"בר מצווה"**חלק א: מקורות [הבסיס]****זהר:**

וישלח ג : ומתי בא אדם להטהר, הוא בשעה שהוא בן י"ג שנה, אז מתחבר האדם בשניהם, אחד בימין ואחד בשמאל, היצר הטוב בימין והיצר הרע בשמאל, [ואלו הם שני מלאכים ממונים מממש], והם נמצאים עם האדם תמיד.

משפטים עו, ועיין שם עוד : תא חזי כל מי שזכה לי"ג שנים והלאה נקרא בן לכנסת ישראל, (שהיא המלכות).

תלמוד בבלי:

אבות ה כא : הוא היה אומר בן חמש שנים למקרא, בן עשר למשנה, בן שלש עשרה למצות...

***

חלק ב: פרשנים**מדרש רבה:**

בראשית נג יד : ויגדל הילד ויגמל, ר' הושעיה רבה אמר נגמל מיצר הרע...

שם סג יד : א"ר אלעזר צריך אדם להטפל בבנו עד י"ג שנה, מכאן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה.

אבות דרבי נתן:

טז ב : יצר הרע כיצד, אמרו שלש עשרה שנה גדול יצר הרע מיצר טוב, ממעי אמו של אדם היה גדל ובא עמו והתחיל מחלל שבתות אין ממחה בידו[בידי הקטן]... לאחר י"ג שנה נולד יצר טוב, כיון שמחלל שבתות א"ל ריקה הרי הוא אומר (שמות ל"א) מחלליה מות יומת...

***

חלק ג: מאמרים**מאמר א:****לימוד בעיון**

בר מצווה גדלות הגוף או הדעת:

בן י"ג למצוות : [מביא את הברייתא בקידושין שבן החל מי"ג שנה ויום אחד וכן בת מי"ב שנה ויום אחד חייבים בכל עונשים שבתורה. וכן את דברי תשובת הרא"ש ששיעור י"ג שנים לענין גדלות זה הל"מ]

המקור הידוע ביותר לכניסת אדם למצוות הוא דברי המשנה במסכת אבות (פרק ה, משנה כא):
"בן שלוש עשרה למצוות".

כמו כן אנו מוצאים מקור להלכה זו בברייתא (קידושין סג, ב): "תניא כוותיה דרב חסדא: בני זה בן י"ג שנה ויום אחד; בתי זה בת י"ב שנה ויום אחד – נאמן לנדרים ולחרמים ולהקדשות ולערכים, אבל לא למכות ולעונשין". מכאן שמהיותו בן י"ג שנים ויום אחד חייב הילד בכל עונשים שבתורה, וכך בשאר דינים כגון נדרים וחרמים, הקדשות וערכים.

אין בתורה שבכתב מקור מפורש לקביעה זו, אך כמו כן אין בתורה מקור לכל שיעורים שבתורה, ואמרו חז"ל: "שיעורין – הלכה למשה מסיני הן". כמו שיעור כזית, רביעית, ושאר שיעורים הקובעים את אופן הקיום של מצוות, כך יש שכתבו ששיעור י"ג שנים של גדלות אף הוא הלכה למשה מסיני (תשובות הרא"ש, כלל טז, סעיף א; משנה ברורה סימן נה, ס"ק מ).

[עם זאת, הזכרנו בפתח הדברים את הרמז שמביא רש"י לגיל י"ג מפרשתנו (בראשית לד, כה), ממנו משמע שרק מי"ג שנה נחשב הנער ל'איש'. במקום אחר (במדבר ה, ה) מבואר שהחוב במצוות תלוי במי שהוא איש: "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם" (בשו"ת מהרי"ל (סימן נא) העיר על הרמז שלכאורה אין כאן מקור לכך שבפחות מי"ג שנה אינו נקרא 'איש', ורק לכך שבן י"ג נקרא 'איש').]

בגרות של סימני הגוף : [מביא את המשנה שהמדד לבגרות בנו ובבת הם הבאת שתי שערות, וכן את הרמב"ם שפסק כן ["יבם אינו חולץ עד שיבדוק"].

במשנה אחרת אנו מוצאים תשובה שונה לשאלת חובת נער במצוות. במסכת נידה (פרק ו, משנה יא) שנינו (כך גם בתוספתא, חגיגה פ"א, ה"ג): "תינוקת שהביאה שתי שערות או חולצת או מתיבמת, וחייבת בכל מצוות האמורות בתורה. וכן תינוק שהביא שתי שערות חייב בכל מצוות האמורות בתורה".

מכאן למדנו ששתי שערות הן סימני בגרות, והבאתן משמשת ראיה על ילד (או ילדה) שהם גדולים, ועל ראשית החיוב במצוות האמורות בתורה.

דין הבאת שתי שערות מופיע עוד במשנה בנוגע לקניין קידושין (יבמות צו, ב): "בן תשע שנים ויום אחד [...] נשא אשה ומת, הרי זו פטורה". הרע"ב מבאר (ע"פ רש"י): "דאע"ג דביאתו ביאה, אין קנינו קנין כלום עד שיביא שתי שערות". על דרך זו מבואר בברייתא (שם, סא, ב): "קטן וקטנה, לא חולצין ולא מתיבמין", וזאת משום שקטן אינו נקרא 'איש', ולומדים קטנה מקטן (ע"פ גמרא, שם).

לעומת זאת, תינוקת שהביאה שתי שערות חולצת ומתיבמת, כדברי המשנה (נידה ו, א): "בא סימן התחתון [...] או חולצת או מתיבמת". כך גם קבע הרמב"ם (יבום וחליצה פ"א, הט"ז) בנוגע ליבם קטן: "יבם קטן [...] אינו חולץ עד שיגדל ויבדק".

כלומר, דין גדלות לעניין יבום וחליצה – ולפי דברי המשנה הנ"ל כך הדין בנוגע לכל המצוות – תלוי בבגרות פיזית שנאמדת על-פי בדיקה בפועל של הימצאות סימנים. כעת יש לעיין: איך שני דיני הבגרות הולכים יחד – מחד הגעה ל"ג שנים, ומאידך הופעת סימני בגרות?]

האם יש גדלות של שנים? [מביא את התוס' בסנהדרין שעיקר גדלות זה בסימנים, (והסימן לדבר הוא כשהבן מגיע ל"ג שנה ויום אחד) וכן את התוספתא בנדה שהסימן לדבר זה י"ג ויום אחד ואם הביא קודם לכן זה שומא (פירוש צמחו סתם ולא מחמת גדלות). ומנגד את הרמב"ם שכותב שסריס כאשר יהיה בן י"ג ויום נקרא גדול.]

בתוספות (סנהדרין סט, א) מבואר שעיקר גדלותו של ילד אינה תלויה בשנים, אלא בסימנים בלבד: "ויש לומר דאף ע"פ שבדורות האחרונים נתנו חכמים סימן להבאת שערות, לקטנה בת י"ב שנה ויום אחד ולקטן בן י"ג שנה ויום אחד, בדורות הראשונים שהיו ממהרים להביא שערות היה זמן גדלות מקודם הרבה".

תוספות אפוא סבורים (וכן כתב בתוס' הרא"ש, שם) שאין גדלות תלויה אלא בסימנים, אלא שבדורות אחרונים נתנו סימן לדבר ב"ג שנה, לפי הרגילות שמביא קטן סימנים עד היותו בן י"ג שנים.

לפי זה, כל היסוד של י"ג שנים אינו אלא הבטחה שהסימנים הם 'אמיתיים', ואינם 'שומא' בלבד, כמבואר בתוספתא (נידה פ"ו, ה"ב, הובאה בקידושין טז, ב): "בן תשע ויום אחד, שהביא שתי שערות – שומא. מבן תשע שנים ויום אחד עד בן שתים עשרה שנה ויום אחד שהביא שתי שערות – שומא. [ר' יוסי בר' יהודה אומר: סימן".]

מבואר לכאורה בדברי הברייתא שגדלות הילד תלויה בסימנים גדלות, ואילו עניין שנים אינו אלא לברר שהסימנים אינם 'שומא' בלבד. כך כתב להבהיר בשו"ת מהרי"ט (ח"א, סימן נא, בסוף התשובה), שאין הגדלות תלויה בשנים כלל, וכל עניינם של שנים הוא לקבוע שהסימנים הם באמת סימנים (כלומר, שהשערות צמחו מחמת בגרות ולא מסיבה אחרת, וכמו כן שאינן עתידות לנשור): עד י"ג שנה, אנו תולים שאין כאן סימנים אמיתיים, ורק לאחר י"ג שנים יש לסמוך עליהם לקביעת גדלות.

אולם מנגד, כבר הבאנו שלדעת הרא"ש והמהרי"ל שיעור גדלות של י"ג שנים הוא מכלל השיעורים שנאמרו למשה בסיני, ולפי דבריהם הרי עולה שגם בדורות ראשונים, כשהיו סימנים ממהרים לבוא קודם שנת הי"ג, עדיין יש חשיבות של י"ג שנים לעניין קביעת גדלות. [נמצא לכאורה שהרא"ש סותר את דבריו דלעיל בתוספות הרא"ש, ועי' להלן ביישוב הדברים על-פי הגדרת הגדלות של י"ג שנים כעניין מסוים].

כך יש להבין בדברי הרמב"ם, שכתב (הל' אישות, פ"ב, הלכה יד): "אבל הבן [...] הוא הנקרא סריס אדם, וכשיהיה בן שלש עשרה שנה ויום אחד נקרא גדול, שאין זה מביא סימן לעולם". ב'חידושי ר' חיים הלוי' ביאר את דברי הרמב"ם שכיון שאין הסריס מביא שערות לעולם, אין

גדלותו תלויה אלא בשנים, וכיון שהגיע לגדלות של שנים, הרי הוא גדול לכל דבר (אבל עי' ב'פרי מגדים', פתיחה כוללת (ח"ב, סקי"ד) שביאר את דברי הרמב"ם בדרך אחרת, שכיון שהגיע הסריס ל"ג שנים נעשה גדול כיון שרוב קטנים מביאים שערות בגיל זה).

נמצא מבואר לפי זה שיש דין גדלות של שנים, לבד מדין גדלות של סימנים – וצ"ע, איך משתלבים שני שיעורי גדלות אלו יחדיו?

גדלות הגוף וגדלות בדעת] מסביר שיש שני סוגי גדלות גדלות הגוף שזה סימנים וגדלות הדעת שזה מנין השנים, [

נראה בביאור העניין כי באמת ישנם שני סוגי גדלות. סוג אחד של גדלות הוא גדלות גופנית, ותלוי הוא ביכולת להוליד, כמבואר בגמ' (סנהדרין סט, א) שגדול הוא מי שראוי להוליד, ונדרש מדברי הכתוב "וכי יזיד איש" (שמות כא, יד), "איש מזיד [מבשל זרעו] ומזריע ואין קטן מזיד ומזריע".

גדלות זו היא התלויה בסימני גדלות (שתי שערות), המעידים על יכולת הנער או הנערה להוליד. כמו כן אנו מוצאים ש"בנים הרי הם כסימנים" (יבמות יב), שכן גדלות גופנית תלויה ביכולת להוליד.

מנגד, אנו מוצאים סוגיה מפורשת (נידה מה, ב) שדין גדלות תלויה דווקא בגדלות של דעת, כלומר בחכמתו ותבונתו של הנער, ונתבאר שם שקטנה בת י"ב שנה נעשית בת-מצווה (קודם לקטן שאינו נעשה בר-מצווה עד שמלאו לו י"ג שנים) מפני "שנתן הקדוש ברוך הוא בינה יתירה באשה יותר מבאיש".

מכאן למדנו שיש דין גדלות נוסף: לבד מגדלות הגוף, יש גם גדלות בדעת. חלוקת הדינים תהיה שגדלות הגוף תלויה בהבאת סימנים, ואילו גדלות הדעת תלויה בשנים בלבד, ולא בסימני הגוף.

[עוד יש לומר שדיני גדלות אלו חלוקים הם בלשונם: לשון 'איש' מתייחס אך לגדול בגדלות הגוף, כמו שנדרש מדברי הכתוב "וכי יזיד איש". מנגד, גדלות בחכמה ובדעת אינה קשורה לתואר 'איש', ויכול נער להגיע לגדלות בדעת גם טרם היותו 'איש'.

קצת נשאר לנו לבאר איזה דינים מדיני התורה תלויים בגדלות הגוף (סימנים), ואיזה בגדלות הדעת (שנים).]

דינים שונים של גדלות שנים] אומר שלגבי מצוות התורה בעינין סימנים, שהרי בעינין איש (ואיש היינו שיכול להוליד – היינו סימנים) אבל בשאר דברים כגון לדון בבית דין יכול גם בלא הבאת סימנים דבעינין דעת בלבד]

לעניין כל מצוות התורה, הרי שגדלות הילד תהיה תלויה בהבאת סימנים, כמו שנאמר בכתוב: "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם". כיון שתואר איש תלוי בהבאת סימנים, הרי שלכל "חטאות האדם" תלויה גדלות הנער בהבאת סימנים.

אולם, אנו מוצאים כמה הלכות בדיני גדלות שבהן תלויה הקביעה במילוי י"ג שנים – גם במקום שלא הביא שתי שערות.

בירושלמי (סנהדרין פ"ד, ה"ז) מבואר שבן י"ג כשר לדון (לשמש כדיין בבית הדין), גם אם לא הביא שתי שערות – וכך נפסק ב'שולחן ערוך' (ח"מ סימן ז, ס"ג). הלכה זו צריכה עיון, שהרי למדנו במשנה (נידה סט, ב) שכל הכשר לדון כשר להעיד, ואילו קטן שלא הביא שתי שערות פסול להעיד (שבפרשת עדות כתיב "ועמדו שני האנשים, איש ולא קטן" – רש"י ב"ק פח, א). איך ניתן להכשיר קטן לדון כשאינו כשר להעיד?

על קושיה זו כתב הסמ"ע לבאר: "היינו טעמא, דאע"ג דלענין עדים בעינן ב' שערות, שאני התם דקפיד קרא להיות נקרא איש, כמו שנאמר ועמדו שני האנשים, משא"כ בדיין שאינו תלוי אלא בחריפתו ובקיאתו [...] ומ"מ פחות מבן י"ג דאין לו שם גדלות כלל פסול, דלא מציינו שום מצוה וצווי בקטנים מן התורה".

כלומר, לענין עדות כתוב 'איש' בפרשה, ומכאן שקטן שלא הביא ב' שערות פסול הוא לעדות, ואילו בנוגע לדין לא כתוב 'איש' בפרשה, ולכן כיון שהגיע לגדלות שנים די בכך שיוכל לדון, ואין צורך בגדלות סימנים.

על אותה הדרך אנו מוצאים ב'בית מאיר' (אה"ע סימן יז, סעיף יג) שפסק שקטן שהגיע לכלל שנים, אלא שעדיין לא הביא שתי שערות, כשר הוא לעדות אשה, למרות שלענין שאר עדויות אינו כשר עד שיביא שתי שערות, שכן שהכתוב מציין 'איש' (בספר 'עין יצחק' הוכיח כדבריו מדברי הירושלמי הנ"ל).

עוד הלכה של בן י"ג שנים שלא הביא שערות מופיעה בדברי הרמב"ם (נדריים יא, ד) בדין "מופלא הסמוך לאיש", שנדריו נדרים למרות שהוא עדיין קטן. לדעת הרמב"ם, הכוונה למי שמלאו לו י"ג שנים ולא הביא סימנים, אשר נדרו נדר כגדול. שיטתו מובנת לאור מה שנתבאר לעיל, שכן ענין נדרים תלוי בגדלות של דעת ולא בגדלות של גוף, ולכן כיון שהגיע לגדלות שנים (שהיא גדלות של דעת) נדריו נדרים, גם אם אינו נקרא 'איש'.

כמו כן אנו מוצאים דעה בקדמונים שמי שמלאו לו י"ג שנים מקחו מקח וממכרו ממכר גם אם לא הביא שתי שערות, כמו שכתב בספר 'משאת משה' (פסחים סימן נד) בשם ר' נחשון גאון. ב'ספר המכריע' השיג עליו, שהרי כל שלא הביא שתי שערות אינו בן דעת – אבל לפי הדברים הנ"ל ניחא, שכן גדלות של דעת אינה תלויה בסימנים אלא בשנים, וכיון שהגיע לגדלות של דעת יש לומר שמכרו מכר ומקחו מקח, אף שלא הגיע לכלל 'איש'.

להלכה, נפסק ב'שולחן ערוך' (ח"מ רלה, ח) שאין קניין לקטן אלא אם הביא

דין גדלות של אינו-יהודי [מביא את ש"ות צפנת פענח שגדלות של בן נוח היא במנין השנים וכ"כ הריטב"א, אולם החת"ס כתב משיגיע לכלל דעת ואין לכך שיעור מסויים]

ממתי נעשה גוי בר-מצווה לענין כל דיניו?

בשו"ת 'צפנת פענח' (סימן קא) כתב שגדלות בן נח אינו תלויה בסימנים, אלא בשנים בלבד. לאור הדברים דלעיל, יש טעם בדבריו, שכן דין אין צורך שיחול עליו דין 'איש' (התלוי בסימנים), ורק שיהיה בו גדלות של דעת, שתלוי במילוי י"ג שנים ולא בסימנים. כן נראה מדברי הריטב"א (כתובות יא) בדין גר קטן.

אולם בשו"ת חת"ס (יו"ד סימן שיז) כתב שכיון שגם דין שנים נלמד בהלכה למשה מסיני של שיעורים – שיעורים שניתנו לישראל ולא לאומות העולם – הרי שבנוגע לאינו-יהודי אין הגדלות תלויה לא בסימנים ולא בשנים, אלא משיגיע לכלל דעת הרי הוא גדול לכל עניין, ואין לכך שיעור מסוים. כדברי החת"ס נראה מתוך התוספות רי"ד (כתובות יא), ששיעור גדלות לגר קטן הבא למחות הוא משיגיע לכלל דעת.

חזקה דרבא [אומר שחזקה היא שקטן שהגיע ל"ג ויום שהביא סימנים וסומכים אולם

בשו"ע כתב בד"א בדרבנן אבל בדאורייתא לא סמכינן עד שיבדקו ממש]

בנוגע למצוות התורה בכלל, נתבאר שגדלות תלויה בהבאת סימני גדלות (שתי שערות). כיום לא נהוג לבדוק נער או נערה כדי לוודא שאכן יש להם סימנים גדלות, אלא סומכים על 'חזקה דרבא', כמו שקבע רבא: "קטנה שהגיעה לכלל שנותיה, אינה צריכה בדיקה, חזקה הביאה סימנים" (נדה מו, א; מח, ב).

אולם, יש שכתבו שחזקה זו נאמרה רק בנוגע לדינים דרבנן, ואילו בנוגע לדיני תורה לא סומכים על החזקה, כמו שנפסק ב'שולחן ערוך' (אה"ע סימן קנה, סעיף יט): "במה דברים אמורים שיכולה למאן אחר ל"ב שנה, כשבדקו אותה ולא הביאה שתי שערות. אבל סתמא, משיש לה ל"ב שנה איננה יכולה למאן, חזקה שהביאה שתי שערות. ומכל מקום לא תחלוץ עד שיבדקו אותה וימצאו שתי שערות". בנוגע למצוות חליצה, שהיא מצווה דאורייתא, אין לסמוך על החזקה. כך פסק הגרע"א (יו"ד סימן רכח, ס"ג), וכן כתב ה'משנה ברורה' (סימן נה, ס"ק לא; קצט, ס"ק כז).

לכן, בנוגע למצוות דרבנן, כגון קריאת התורה, סומכים על החזקה, ומותר לנער לקרוא מן התורה מיום שמלאו בו ל"ג שנים. אולם, בנוגע למצוות דאורייתא, כגון באפיית מצה (ביאור הלכה, סימן תס, ד"ה ואין), במצוות קידוש (ביאור הלכה, סימן רעא, ד"ה דאיתקש, ע"ש שחילק בין מצוות קידוש שהיא דאורייתא לבין קידוש על הכוס שאינו אלא דרבנן), וכך הלאה, אין לסמוך על החזקה. רק באופן שנתמלא זקן העליון, ניתן להניח שכבר הביא סימנים, ולסמוך על כך לכל דיני תורה.

***

חלק ד: סיפורים

א: וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך

מסופר שהגאון מוילנא ישב עם תלמידיו עטורים בתפילין. ובאו חיילים לגייסם. הרים הגאון את ראשו וראו את התפילין ומיד ברחו.

שאלו תלמידיו: "מדוע הם ברחו"?

השיב להם הגאון: "כתוב במפורש: וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך (– תפילין) ויראו ממך" – אמרו חז"ל, שאלו הם תפילין של ראש"

שאלוהו תלמידיו: " ולמה מהתפילין שלנו לא ברחו?"

השיב: "מי שיש לו תפילין בראשו – כלומר, בתוך הראש ואינו מסיח דעת מהם, ולא מי שיש לו על הראש...

אין חיה נושכת אדם, אלא אם כן נדמה לה הוא כבהמה, שנאמר: "נמשל – (אם משלה חיה באדם) כבהמות נדמו..."

ילד חי אינו צריך שמירה מעכברים אבל עוג מלך הבשן מת היה צריך שמירה...

מנין העכבר יודע?

כיון שאדם חי יש לו צלם אלוקים, ה' ברא את האדם בצלמו וכדמות תבניתו.

ר' אלישע בעל הכנפיים, למרות גזירתו של המלך, הלך עם התפילין ברחוב, וכשתפסו אותו, פתח ידיו וראו כנפי יונה... מדוע דווקא כנפי יונה? כי עם ישראל נמשל ליונה. "כנפי יונה נחפה בכסף" והתפילין שומרות על עם ישראל.

***
